

У лютому 2001 року виповнилося 80 патріархові української діалектології Йосипові Олексійовичу Дзендзелівському. Редколегія збірника “Волинь-Житомирщина” щиро здоровить ювіляра і з приємністю друкує цей матеріал ученого.

Йосип ДЗЕНДЕЛИВСЬКИЙ

**ЩЕ ОДНА КАРПАТОУКРАЇНСЬКО-
ПІВДЕННОСЛОВ'ЯНСЬКА ЛЕКСИЧНА ПАРАЛЕЛЬ:
УКР. ДІАЛ. ВЕРЕСЛО́, СЕРБ. І ХОРВ. ВРÉСЛО,
ВРИЈЁСЛО**

Протягом останнього півстоліття помітний розвиток слов'янської лінгвогеографії, зокрема лінгвістичних атласів різних типів (загальнослов'янського, загальнокарпатського, ряду національних та регіональних), спричинив значне (кількісне і якісне) розширення фактичного матеріалу, а отже істотно сприяв і сприяє поглибленому вивченню структури говорів, їх взаємостосунків, генетичних питань, у тому числі й проблеми карпатоукраїнсько-південнослов'янських мовних зв'язків.

Мовці старшої генерації окремих сіл різних регіонів Закарпаття пам'ятають слово *вересло́* ‘перевесло, джгут із скручених стебел скошеної пашні, сколота та ін. для перев'язування снопів’, яке скрізь засвідчується факультативне з його дериватом *пове^уресло, повере^усло́* ід. Занотовано воно зокрема в сс. Розтоцька Пастіль Великоберезнянського р-ну, Березники Свалявського р-ну, Підгоряни Мукачівського р-ну, Верхні Ремети Берегівського р-ну [6, 79], Луково Іршавського р-ну [3, 77]. Є. Желехівський, посилаючись на “Grammatica Slavico-Ruthena” М. Лучкая, подає *вересло* ‘стебло гарбуза’ [8, 63], хоч у говорах фіксується лише *вересло́*.

У М. Лучкая в байці “Тыква й дубь” читаємо: “Тыква все лем по земли волочилас#, и неС знала "ко на

Діалектологія

велика. Сталос#, жеЄ впало зерн# при дуб#, найшло добру землю, и изыйшло, незадолга вересло дуба дос#гло, и по малому часу на вершку "вилос#... Незабавки прїйде мороз поварит лист#, квнт#, и вересло"""""""" [14, 154]. Однак Б. Грінченко, який для добору реєстру свого словника взагалі досить уважно використав існуючі друковані не лише лексикографічні, а й фольклористичні та етнографічні праці, цього слова у "Словарі української мови" 1907-1909 рр. чомусь не подає [4, 1, 135].

Слово *вересло* 'перевесло', 'стебло гарбуза', наскільки відомо, пов'язується із Закарпаттям. Це уже релікт, про що свідчить його і локалізація, і функціонування. Для цього специфічного закарпатського діалектизму в доступній літературі як відповідник можна привести лише серб. і хорв. *врѣсло*, *вријѣсло* 'повраз, полукружна метална дршка на котлу, бакрачу и сл., која служи за ношење њ вешање', 'уже, узице' [21, 49].

Зрозуміло, що укр. діал. *вересло* не перейнято із сербської або хорватської мов, а серб. і хорв. *врѣсло*, *вријѣсло* не українізм. Це варіанти (рефлекси) одного й того ж слова із **tert*, псл. **verslo* < **verzlo* від **vʹrztі* 'в'язати' [9, 3; 24, 630], первинне значення 'те, чим в'язуть, поворозка, мотузка'. Отже, описувана карпатоукраїнсько-південнослов'янська паралель сягає доісторичної, праслов'янської епохи (див. нижче).

Серб. та хорв. значення 'дужка котла та ін.' секундарне. Його, гадаю, можна пояснювати двояко: 1. У давнину котел, відро та ін. носили, вішали, правдоподібно, за допомогою мотузки **versla*, а згодом ця назва за функцією перейшла на металеву дужку. 2. Спочатку назва *врѣсло*, *вријѣсло*, очевидно, відносилася до ручки виплетеного з лози кошика, а пізніше поширилася на дужку котла, відра тощо. (Так слід пояснювати й вторинне значення 'дужка відра, котла, кошика та ін.' для словен. *povr̀az*, с. х. *pŏvr̀az*, болг. *повръзл̀о*; див. нижче).

Значення укр. діал. *вересло* 'стебло гарбуза' також секундарне, що постало за подібністю до поворозки, мотузки.

У минулому ареал **verslo* був значно ширшим і охоплював, якщо майже не весь, то значну частину праслов'янського ареалу. Про це переконливо свідчить його дериват-назва для перевесла: пор. укр. діал. (закарп.) *пове"рѣсло*, *повере"сло* 'перевесло' [6,

176], бойк. *повирѣсло, пове^вресл'а* id. [17, II, 86], лемк. *повересло, повересво* id. [13, 176]; пор. також з цим же чи близьким значенням н.луж. *powrjestło*, діал. *powrestło, powręstło, powrástło, powrázło* [14, 166], в.луж. *powrjestło*, діал. *powrjejtło* [19, 509], пол. діал. *powrióstło, powrzqstło* [11, 864], чес. *поврѣсло*, словац. *повrieslo*, с.-х. *поврѣсло, поврјуѣсло, поврѣсло* [10, 531], діал. *рјуѣсло* [10, 669], словен. *повrѣсло* [18, 200], болг. *повръзлѡ* 'извита дрѣжка на котел, кошница й под. за носене' [20, 533]. Отже, можна б передбачати **po-verslo* (< **po-verszlo*).

Наскільки відомо, у Східній Славії майже монолітним ареалом відповідно виступає утворення з префіксом *пере-*; пор. укр. *перевѣсло* [25, 139], рос. *перевеслѡ, перевяслѡ* 'пояс, зв'язка снопа', 'одноручное коромыслецо', 'дужка на посудині, на ведрі, корзині' [5, 91], блр. *перевясла* 'перевесло' [29, 170], діал. *перевясло* 'зв'язка' [16, 400], *перавясло, перевясло, перѣвесла* 'веревочная ручка ведра' [13, 239].

Вірогідно, східнослов'янське *перевесло* сягає глибокої давнини, ще часів відповідного праслов'янського діалектного членування, хоч, наприклад, укр. *перевесло* письмово відзначається лише з XVII ст. [7, 76]

Видно, **verslo* на переважній частині Славії давно втратилося.

Повересло і *перевесло*, безперечно, між собою тісно пов'язані. Гадаю, що *перевесло* постало з *повересло*: у зв'язку з деетимологізацією (через затрату **verslo*) *повересло* зблизилося з *перев'язати*, зазнавши при цьому метатези *в – р > р – в*. Твердження Д. Бандрівського, що розвиток відбувся: *перевесло > повересло*, на мою думку, не переконливе [1, 49]. Випадки заміни префікса *po-* на *pre-* (< **per-*) мають місце і в говорах польської мови – *przewiostło, przewiąstło* id. [11, 864]

В українських південнолемківських говорах району на захід і схід від Бардієва відзначаються *перевесло, поровесло* id. [13, 176], що, очевидно, слід кваліфікувати як контамінації місцевого традиційного *повересло* і занесеного переселенцями десь із північного сходу *перевесло*. До речі, атлас В. Латти саме в цьому регіоні фіксує немало аналогічних випадків занесення лексем із північного сходу.

Паралельно з **verslo* від дієслова **v^orzti* ‘в’язати’, очевидно, ще в праслов’янській мові з тим же значенням існував варіант з кореневим голосним на ступені *o* – **vorzъ* [24, 630]: пор. укр. діал. *ворóза, ворóзка* ‘мотузка, ремінь, петля батога’ [2, 8; 4, I, 255; 8, 121], бойк. *ворозóчка, ворóска* ‘одна з двох мотузок або один з двох ланцюгів, на яких висить колиска’ [17, I, 144-145] і префіксальна форма *поворóзка* та його демінутив *поворóзочка* ‘мотузка’, ‘тасьма’, ‘шнурок’ [25, 691].

Очевидно, ще в праслов’янській широко вживалося **po-vorzъ* ‘скручена з волокон мотузка’. З таким чи близьким значенням це слово добре відоме в усіх слов’янських мовах: пор. серб. *пóврāз*, серб. цслав. *повразъ*, словен. *pòvraz*, укр. *пóвороз*, рос. і з відбитим аканням *пáвороз* (у формах *поворозъ, поворузъ* ч. р., *паворуза* ж. р. письмово відзначається з XII ст., див. [28, 1002-1003]), словац. *povraz*, н.луж. *povróz*, пол. *povróz* (фіксується з 1404 р., див. [27, 530]) і похідні *powrozek, powrozjwy, powroźnik* ‘ten co wyrabia powrozy’ [26, 529-530] і с.пол. з 1414 р. особова назва *Powroznik* [27, 334] тощо.

З **po-vorzъ* пов’язується пол. *powrósto* ‘перевесло’ (*powrosto, powrozsto*), пол. діал. (з метатезою *w – r > r – w*) *porwósto, powriósto* id. [11, 864] та, можливо, с.пол. (з XV ст.) *powrzósto* id. [26, 529]. Сюди ж належить укр. діал. (говірка с.Вишково Хустського р-ну) *павóрòз’* ж. р. id., що вживається факультативно з *поверéсло* і *паворóзло* [6, 79 коментар]. Укр. діал. *паворóзло* id., очевидно, постало шляхом контамінації *павóрòз’* і *поверéсло*.

Пол. діал. *prowiósto* id. [11, 864] та пол. діал. [кашуби, див. 22, 153] *prowoósto* id. стоїть в залежності від пол. діал. *prowoz* ‘powróz’ [11, 1035], що (як і чес. *provz* ‘мотузка’ < **povraz*) постало з *powróz* внаслідок метатези *ow > row*. У польських говорах на Коцев’ю *prowoósto* співіснує з *prowoz* у значенні ‘powróz’ [23, 38].

Вторинна назалізація *o* у пол. діал. *powrzásto, przewiásto, prowionósto*, очевидно, стоїть у зв’язку з непрозорою етимологією (у мовній свідомості не лише звичайних мовців) описуваного слова. Так, вірогідно, слід пояснити й нетимологічний звук *t* у лужицьких *powrjesto, powrjejesto* (очевидно, під впливом

іменників на *-tlo*) та афрезу серб. діал. *ријѐсло*.

1. Бадрівський Д.Г. Говірки Підбузького району Львівської області. – К., 1960.
2. Верхратський І. Знадоби до словаря южноруського. – Львів, 1877.
3. Грицак А. Словник українських говорів Закарпатської області. – Т. II. (*Рукопис*)
4. Грінченко Б.Д. Словарь української мови. – Т. I. – К., 1907. – Т. III. – К., 1909.
5. Даль В.Й. Толковый словарь живого великорусского языка. – Изд. 3. – Т. III. – СПб–М., 1911.
6. Дзензелівський Й.О. Лінгвістичний атлас українських народних говорів Закарпатської області УРСР: Лексика. – Ч. 1. – Ужгород, 1958.
7. Дзензелівський Й.О. Сільськогосподарська лексика говорів Закарпаття: Лексика, пов'язана з обробітком землі, вирощуванням сільськогосподарських культур та збором урожаю.– *Studia Slavica Hungarica*. – Т. X. – Будапешт, 1964.
8. Желехівський Є. Малоруско-німецький словар. – Львів, 1886.
9. Етимологічний словник української мови / За ред. О.С. Мельничука. – Т. I. – К., 1982.
10. Карацић В. Српски рјечник истумачен њемачкијем и латиускјем ријечима. – Београд, 1935.
11. Karłowicz J., Kryński A., Niedźwiedzki W. Słownik języka polskiego. – Т. IV. – Warszawa, 1908.
12. Касьярович М.І. Віцебскі краёвы слоўнік. – Віцебск, 1927.
13. Латта В.П. Атлас українських говорів Східної Словаччини. – Пряшів, 1991.
14. Lutskaу M. Grammatica Slavo-Ruthena. – Budae (Будапешт), 1830.
15. Muka E. Słownik dolnoserbskeje řečy a jeje narěcow. – Т. II. – Praha, 1928.
16. Носович И.И. Словарь белорусского наречия. – СПб, 1870.

- 17.Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. – Т. I-II. – К., 1984.
- 18.Pleteršnik M. Slovensko-nemški slovar. – Т. 2. – Ljubljana, 1895.
- 19.Pful Chr. Tr. Lužiski serbski słownik. – Budyšin, 1866.
- 20.Речник на съвременния български книжовен език. Главен редактор Акад. С. Романски. – Т. II. Л.-П. – София, 1957.
- 21.Речник српскохрватског книжевног ѝ народног језика, књ. III. – Београд, 1965.
- 22.Sychta V. Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej. – Т. IV. P-R. – Wrocław–Warszawa–Kraków, 1970.
- 23.Sychta V. Słownictwo kociewskie na tle kultury ludowej. – Т. III. 0-Ž. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1985.
- 24.Skok P. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. – Т. 3. – Zagreb, 1973.
- 25.Словник української мови. – Т. VI. П–Поїти. – К., 1975.
- 26.Słownik staropolski. – Т. VI. P-Pożzenie. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1970-1973.
- 27.Słownik staropolskich nazw osobowych. – Т. IV. N-R. – Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1974-1976.
- 28.Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам. – Т. II. – С-Пб, 1895.
29. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. – Т. 4. – Мінск, 1980.